

PRILOG POZNAVANJU GRADIŠTA S OSVRTOM NA JEDAN NALAZ U PODRAVINI

Zdenko Vinski

Riječi *gradište*, *gradina* narod obično upotrebljava, da njima označi mjesta, gdje je nekad bila neka utvrda, odnosno grad ili ruševina. Osnova im je općeslavenska riječ grad, praslavenski *gordъ*, staroslavenski *gradъ*. I u našoj toponomastici nailazi se na ove riječi, a one su uvijek u vezi s nekim utvrđenjem. O pojmu i značenju tih riječi postoji znatna literatura ne samo iz oblasti filologije nego i iz oblasti historijskih nauka. Kod nas su se tim pojmovima bavili Budmani, Rački, Mažuranić, Heneberg, Kostrenčić i dr.¹ Od inostrane opsežne literature dovoljno je upozoriti na knjigu poljskog arheologa Hensela,² koja je izašla 1948., a u njoj je riječ *gród* podrobno obrađena. Taj pojam obuhvata zapravo svaku vrstu utvrđenja, međutim Hensel se njime služi za utvrđena naselja prvenstveno na teritoriju Poljske, determinirajući ih vremenski sve do sredine XIII. st. Hensel je iscrpao glavnu slavensku i ostalu, napose njemačku literaturu, tako da će se teško naći potpuniji prikaz od njegovog; on se odlučio upotrijebiti riječ *gród* za sva utvrđenja iz prehistorijskih razdoblja i iz ranog srednjeg vijeka. U tom užem značenju može se uzeti u prehistorijskoj i srednjovjekovnoj arheologiji naziv *grad*. Inače se takva utvrđenja nazivaju u našem jeziku riječima *gradište* (*gradišće*)³ i *gradina*, češki *hradište*, poljski *grodzisko*, ruski *ГО ОДИИТЪ* i t. d. Ti su pojmovi u arheologiji uglavnom već ustaljeni, i to prvenstveno u raspravama slavenskih arheologa. Međutim, ovim su se problemima bavili i njemački arheolozi; poznato je, naime, da su na današnjem teritoriju istočne i sjeveroistočne Njemačke nađene utvrde, koje nesumnjivo dokazuju, da su te krajeve nekad nastavali Slaveni. Nijemci ih nazivaju obično *Burgwall*.

Iako u okvir ovog izlaganja ne ulazi tehnička analiza i deskripcija s dimenzijama pojedinih tlorisa i oblika odnosnih utvrda, ipak treba upozoriti bar na neke općenite značajke, koje valja imati u vidu, kad se pristupa izučavanju gradišta. U načelu razlikujemo dva, odnosno tri osnovna tipa utvrda s obzirom na njihov položaj. To su utvrde izgrađene na uzvisini, utvrde u dolini, zatim nizinske utvrde izgrađene često na barovitom terenu ili na vodi, na otocima, poluotocima i t. d. »Podizali su se pako gradovi na mjestih za utvrdu prikladnih i teže pristupnih, kano na otocih, u sred blatija, na visovih; a ograđivali su se ponajviše nasipi ili zidinami« (Rački).⁴ Što se samog materijala tiče, ti su spomenici pretežno od nabijene zemlje i drveta, odnosno nasipi (bedemi) su zapravo bilo samo od gline, bilo samo od drveta, bilo od gline pojačane drvom (*terra et ligno*). Drvena konstrukcija kukama sastavljenih

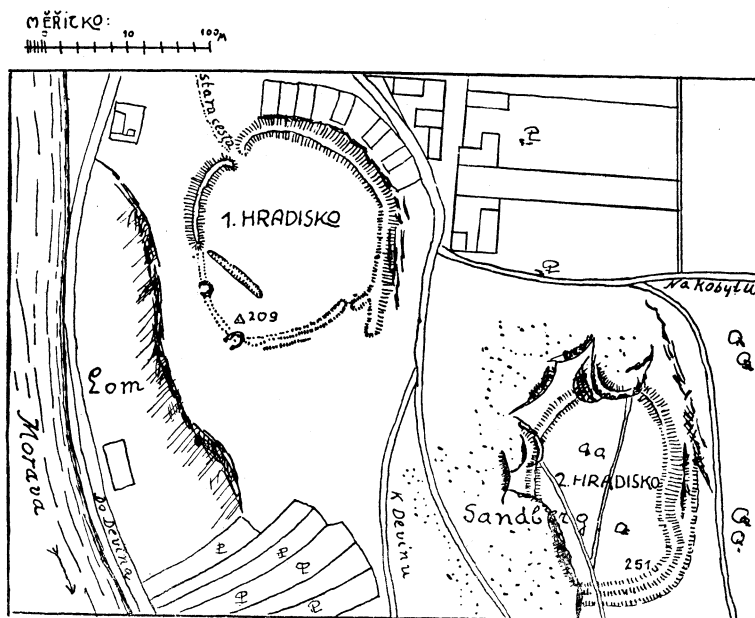
¹ Budmani, *Rječnik Jug. akad.* III, pp. 360 sqq., 366, 368. — Isp. Miklošić, *Etymol. Wörterbuch*, p. 73. — Rački, *Rad XCIX*, p. 106 sq. — Mažuranić, *Prinosi hrv. prav. - povj. rj.* III, pp. 358—352. — Heneberg, *Nar. star.* 6, p. 259 sqq. — Kostrenčić, *Nar. enciklop.* I, p. 765. — Isp. Szabo, *Hrv. enciklop.* III, p. 527 sqq.

² Hensel, *Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej.* (Bibl. preh. V), pp. 10—17.

³ Budmani, o. c., p. 368: »gradište n., ime vrlo mnogijem mjestima Kod čakavaca i kajkavaca i u zapadnom govoru kod štokavaca sa -šč mjesto -št.«

⁴ Rački, *ib.* — Piper, *Burgenkunde*, p. 4.

greda bila je, naročito u Poljskoj, katkad golemih razmjera (staropoljska građevna konstrukcija). Lokalne su prilike uvjetovale, da se i kod starijih utvrda upotrebljavao manje ili više kamen, bilo uz glinu i drvo, bilo samostalno, dok je za utvrde kasnijeg srednjeg vijeka kamen pretežan ili pak isključivi građevni materijal. Da bi se utvrde od nabijene zemlje pojačale, dešavalo se, da je zemlja, napose glinenac, bila pečena, o čemu svjedoči drozga, koja je tu i tamo u tim utvrdoma nadena.⁵ Činjenica, što su u kasnijem srednjem vijeku, na tim istim mjestima građeni zamci feudalaca, najbolje ilustrira izvanredan smještaj tih starih gradišta u stratejskom pogledu. Te su utvrde, bile one velikih ili manjih dimenzija, služile u prvom redu kao utočište, t. j. zbjeg (*refugium*, *Flichburg*), ali su mogle biti i stalno naseljene.

Gradište nad Dėvinskom Novom Vesi (po Červinki)

Budući da treba lučiti prehistorijske utvrde (prema njemačkoj terminologiji *Wallburg*, *Ringwall*) s jedne strane, od ranosrednjovjekovnih utvrda (*Burgwall*) s druge strane, potrebno je — apstrahirajući od svih rimskih fortifikacija — odrediti stručno nazivlje za iste. Narod, kao što je već istaknuto, upotrebljava dva kongenijalna naziva *gradište* i *gradina*, dakako bez obzira, da li je po srijedi prehistorijska ili srednjovjekovna utvrda. Da bi se ubuduće izbjegli eventualni nesporazumi, bilo bi prikladno, da se u stručnoj terminologiji izvrši potrebna distinkcija utoliko, što bi se za utvrde prehistorijskog obilježja upotrebljavao izraz *gradina*, a za one iz srednjega vijeka izraz *gradište*. Samo se po sebi razumije, da ova determinacija ne može imati ekskluzivno značenje, već je treba oprezno primjenjivati; čest je naime slučaj, da se jedna te ista utvrda upotrebljavala kako u prehistorijsko

⁵ Piper, o. c., p. 111. — Sporno je, da li se to tiče slavenskih gradišta.

doba tako i u srednjem vijeku (na pr. Stari Mikanovci).⁶ U takvoj prilici ovakve će se utvrde »gradina-gradište« u stručnoj literaturi nazivati jednim od ta dva termina, i to onim terminom, koji će biti izabran već prema ovom ili onom narodnom nazivu za odnosnu utvrdu u tom kraju. Ponekad će se naići na slučaj, da se gotovo u neposrednoj blizini nalaze dvije utvrde, od kojih jednu narod iz istog sela naziva gradina, a drugu gradište. Pretpostavlja se, da će biti slučajeva, da narod prehistorijsku utvrdu naziva gradište, a srednjovjekovnu gradina; tom zgodom stručnjak će odlučiti, s obzirom na karakter dotične utvrde, koji će joj termin odrediti.⁷ Prijedlog razgraničenja naziva gradina za prehistorijske utvrde ima tim više smisla, jer se već u naučnoj literaturi⁸ upotrebljava u vezi s terminom gradina naziv »gradinska kultura« i pod njim podrazumijeva možda već brončano doba, a svakako, i to prvenstveno, halštatski period Bosne, napose t. zv. glasička kultura. Te, inače ilirske, utvrde nisu za sada točnije i sistematski istražene, ali ih je zacijelo vrlo veliki broj ne samo u Bosni i u Hercegovini već i u Lici, Dalmaciji, Istri i t. d. Ranosrednjovjekovne utvrde, za Slavene toliko značajne, kod nas su gotovo potpuno neistražene, dok o prehistorijskim barem nešto malo znamo; stoga ne bi bilo prekasno, da se za njih rezervira naziv gradište. Ovom prijedlogu ide naročito u prilog činjenica, što je u arheologiji Čehoslovačke, koja treba da služi kao polazna točka u našem radu, već odavna udomačen naziv »doba hradištni« za rani srednji vijek. »Doba hradištni« nije, naravno, slučajni naziv; taj naziv simbolizira jedno doba, koje obiluje velikim brojem gradišta, odnosno utvrda, što su ih gradili i upotrebljavali Slaveni u zemljama, koje danas nastāavaju ili su ih nekad nastāavali.

Suvremenih izvora ima znatan broj. Već je Šafařik⁹ opisivao slavenska utvrđenja opasana nasipom i jarkom, a poslije njega mnogi drugi učenjaci. Njihovi opisi ne zasnivaju se samo na arheološkim spomenicima, jer se oni koriste i suvremenim izvorima, od kojih je ponajdragocjeniji Ibrahim ibn Jakub;¹⁰ ovaj pisac putovao je g. 965. po slavenskim zemljama, a njegovi podaci sadržani su u spisima Al-Bekri-a iz XI. st.¹¹ Ibn Jakub opisuje gradišta Slavena, naročito ona, koja su na barovitom terenu. »Oni odlaze na podvodne livade, koje obiluju grmljem, tamo obilježuju bilo kružni bilo pravokutni prostor, već prema obliku i opsegu utvrde, koju opkapaju i nasipaju iskopanom zemljom, pri čemu se služe daskama i kolcima za učvršćivanje, sve dok ovi bedemi ne dosegnu željenu visinu. Zatim na onoj strani, gdje im se učini zgodno, načine kapiju, kojoj se prilazi drovenim mostom.«¹² To je svakako jedan od stvarnih i, otuda, najljepših opisa gradišta, kako ih je dao jedan očevicac u X. st. Pored ovog opisa postoji još i čitav niz drugih izvora, od kojih su za Slavene značajni na pr. ovi: Gurdezi upozoruje, u vezi s provalama Mađara, na slavenske »utvrde, gdje Slaveni stanuju zimi, dok ljeti stanuju u šumama«;¹³ Jordan kaže

⁶ Vinski-Gasparini, Slav. Ant. II (u štampi), n. 38, 39.

⁷ To vrijedi, dakako, i za nazive *grad*, *gradac* i t. d. — Neslavenska (mađarska) riječ *varoš* kao oznaka za selo uz utvrđeni grad, za predgrađe i podgrađe raširila se u srednjem vijeku po Balkanskom poluotoku. Vidi Sufflay, *Soeslav. zbornik*, p. 232.

⁸ Marun, *Starohrv. prosvj.* III, p. 81. — Klaić, *Vjesnik* (n. s.) XV, p. 15. — Ćorović, *Histor. Bosne* I, p. 111. — Korošec, *Glasnik* (BH) (n. s.) I, p. 25 sqq.

⁹ Šafařik, *Slov. starožit.* II, p. 675.

¹⁰ *Ibrahim ibn Jakub*, *Mém. Acad. S. Pb.* (s. VIII) III, 4 (ed. Westberg). — Isp. Marquart, *Streifzüge*, p. 472, n. 5.

¹¹ Jacob, *Arab. Ber.* etc. (Quellen z. d. Volkk. 1), p. 11 sqq.

¹² Jacob; o. c., p. 12. — Isp. najnovije izdanje Ibn Jakuba iz 1946., ed. Kowalski, *Monum. Polon. histor.* PAU I, p. 48 sq.

¹³ *Gurdezi*, *Mém. Acad. S. Pb.* VIII, p. 99 (ed. Barthold). — Isp. Marquart, o. c., p. 469. — Vidi nadalje *Mauricii Strateg.* XI, 5 (ed. Scheffer).

o Slavenima, da »oni imaju močvare i šume mjesto gradova«,¹⁴ t. j. služe im za zaštitu; car Konstantin Porfirogenet, spominje krugove γύρῳ¹⁵ kao zimska sjedišta Slavena, a to su vjerojatno gradišta. Niederle navodi još pojedine izvore, kao što je: »Kadgod se ratno komešanje oglasi, sve žito ovršeno, te sve zlato, srebro i dragocijenosti skrivaju u jame (Slaveni), a žene i djecu stavljaju na sigurno mjesto: u utvrđenja ili u šume«;¹⁶ pa: »... grad Dubin da bude zaklonište narodu za slučaj potrebe«;¹⁷ nadalje o utvrđenju otoka Rujane: »... gradove ondje i tvrđe bez zidova i kula utvrđuju samo drvom i jarkovima«.¹⁸

Izvori govore katkad i o tehnici gradnje utvrda. Kamen su Slaveni na sieveru upotrebljavali netesan i bez maltera (»paganico more muratae«¹⁹), tako na pr. na gradištu Szczecin;²⁰ međutim, na jugu je antikni način gradnje (*more romano*) vjerojatno utjecao na prvotni način tehničke upotrebe građevnog materijala, tako da već u X. st. postoje gd'ekad u srednjoj Evropi zidani bedemi, dakako uz one, obično starije, zemljane.²¹ U Rusiji je, čini se, najstarije utvrđenje od kamena Veliki Novgorod iz XI. st., dok je na pr. Bjelgorod kod Kijeva bio utvrđen u X. st. sirovim nepaljenim opekama.²²

Većina ruskih gorodišta — već Kijevski ljetopis spominje neka — ograđena su inače zemljanim bedemom učvršćenim drvenom konstrukcijom.²³ To je uopće najčešća pojava među nizinskim utvrđenjima i, naravno, mnoga su od njih smještena na vodi ili barovitom terenu. U Čehoslovačkoj, međutim, prevladavaju visinska gradišta, a nizinska su rijetka; za ona na barovitom terenu Česi upotrebljavaju termin »blatná hradiště«. Najpoznatija gradišta takvog tipa, pored mnogih u Poljskoj i severoistočnoj Njemačkoj, jesu u srednjoj Evropi Libice u Češkoj, Velehrad Zale u Blatno jezero (Pleso) (»grad uz močvaru, uz jezero Peliso gdje utječe Sala«)²⁴ u Moravskoj,²⁴ Njitra u Slovačkoj²⁵ i dr. Panonsko-slavenski Blatograd na ušću

¹⁴ *Jordanis Get.* V, 35 (ed. Mommsen) (*hi paludes et silvas pro civitatibus habent*). — O načinu stanovanja Slavena vidi još *Prokopios, De bello Goth.* III, 14 (ed. Bonn). — Isp. Marquart, o. c., p. 472.

¹⁵ *Const. Porphy.*, *De admin. imp.* 9 (ed. Bonn). — Isp. Niederle, *Živ. star. Slov.* (ŽsS) III, p. 611, n. 3.

¹⁶ *Helmold II*, 13, cit. prema Niederle-u, o. c., p. 612. (*Quotiens autem bellicus tumultus insonuerit, omnem annonam paleis excussam, aurum quoque et argentum et preciosa queque fossis abundunt (Sclavi), uxores et parvulos munitionibus vel certe silois contutant*).

¹⁷ *Helmold I*, 62, cit. prema Niederle-u, ib. (... *castrum Dubin ut esset populo refugium in tempore necessitatis*).

¹⁸ *Herbord III*, 30, cit. prema Niederle-u, o. c., p. 631 (... *urbes ibi et castra sine muro et turribus ligno tantum et fossatis muniuntur*). — Isp. Schuchhardt, *Sitzb. Akad. Berl.* 1921, pp. 763, 822. — Petsch i Martiny, *PZ XXI*, pp. 237—264. — O utvrđenju gradišta Rethra govore *Thietmar* (Merseburški) VI, 23 i *Adam* (Bremenski) II, 13, 18, cit. prema Schuchhardt-u, *Arkona, Rethra, Vineta*, p. 28 sqq.

¹⁹ *Ebbo III*, 15, cit. prema Niederle-u, ib.

²⁰ Niederle, ib.

²¹ Niederle, o. c., p. 630. — *Castra* Slavena spominju izvori počevši već od VIII. st.; tako na pr. *Pauli Diaconi Hist. Langob.* VI, 24 (ed. Waitz).

²² Niederle, o. c., p. 631. — Bjelgorod — osim »bijeli grad« — znači ujedno i kameni grad; to vrijedi dakako za Biograd na moru i Belgrad (= *Alba Bulgarica, Alba Graeca, Nandoralba*) i t. d. u izvorima; vidi Jireček-Radonić. *Istor. Srba* III, p. 7 sq. — Dinić, *Hrv. enciklop.* II, p. 406.) — Imena mjesta Zemun (na Dunavu), Zemen (na Strumi), Zemunik (pod Velebitom) i dr. iskonski znače »zemljani«; toponomastički oblik zemlinu je, čini se, iz fonetskih razloga stariji od X. st. Vidi Fehér, Keleti *Szemle XIX.*, p. 138 sq.

²³ Niederle, o. c., p. 635.

²⁴ Niederle, o. c., pp. 615, 616, n. 1.

²⁵ Píř Pam. arch. XXI, p. 316.

²⁶ Rački, *Documenta* (Mon. spect. hist. Slav. Mer. VII), p. 382 (*urbs ad paludem, ad lacum Pelissum... ubi Sala influit*).

imao je nekad nasipe podignute na mokrim livadama poput onih, koje je opisao Ibn Jakub.²⁷ Blatograd je sjedište Pribine i Kocelija u IX. st., a izvori ga nazivaju *Mosapurg i urbs paludarum*.²⁸ Iz Hrvatske spominju izvori Sisak kao utvrdu Ljudevita Posavskog iz g. 820.²⁹ i još »neki tvrdi grad na strmom brdu«.³⁰ Nije slučajno ranosrednjovjekovna utvrda Ljudevitova smještena ne samo na ušću rijeka, nego bilo na temeljima bilo u blizini rimske *Sisciae*, Nedaleko Blatograda nalazi se, uostalom, i rimska *Mogentiana*.³¹

Franački anali sadrže više podataka, tako na pr.: iz g. 819. »Borna... *sve svoje* (imanje) *u kastele zatvorio*«, iz g. 821. »što je Fortunato, patrijarha iz Grada... pomogao, da Ljudevit... može utvrditi svoje kastele, šaljući mu graditelje i zidare«³²; pa iz g. 822. »Ljudevit ostavivši grad Sisak, sklonio se na bjezbu kod Soraba, za koji se narod kaže da zaprema velik dio Dalmacije, i jednom od njihovih voda koji ga je primio... njegov grad podvrgne pod svoju vlast«³³ i dr. Prema tim izvorima možemo ustanoviti slavenska utvrđenja u IX. st. u našim krajevima.

Hrvati su, kako je Rački razložio, »više starijih gradova našli u zemlji, koju su zaposjeli; pak jim je trebalo samo urediti ove gradove u svoje svrhe. Takovi (su) stariji župni gradovi Tnin (Knin), Nin. Druge su podigli ili iznova ili iz podrtina starijih, kano što je posavski župan Ljudevit učinio pomoću zidara i zanatlija iz sjeverne Italije (Doc. p. 325). Polovicom X. vieka spominju se: Belgrad, Hlievno, Belčin, Stlpin, Klobuk; a kasnije Bribir, Drid, Imotsko, Klis, Omiš, Šibenik, Morsko, Ostrog, Vrulja, Labinac i t. d. *Sam grad, t. j. nasipom ili zidinami ograđeno, utvrđeno mjesto, obično ne bijaše prostran, kano što i gradišta potvrđuju*«. (Istaknuo Z. V.) »U latinskim spomenicima zove se castrum, castellum (Doc. p. 498). Bijaše sielo župana i branik ciele župe; pred ili pod gradom sterali su se stanovi (predgrada, suburbia) ostalih žitelja...«³⁴

²⁷ Vidi napomenu 12.

²⁸ Červinka, Čas. olom. mus. 19, p. 25. — Isp. Červinka, *Slov. na Mor.* etc., pp 112—116 — Jireček, Književnik III, p. 102. — Kos, *Gradivo* II, p. 421 — Izvori: *Conv. Bag. et Carant.* 11 (ed. Wattenbach) (MG, SS XI). — *Annal. Fuld. a.* 896. (ed. Pertz) (MG, SS I). Isp. Rački, *Doc.*, p. 581.

²⁹ *Annal. Einhardi a.* 820., 821. (ed. Pertz) (MG, SS I). — *Vita Hludovici* 53 (ed. Pertz) (MG, SS II). Isp. Rački, *Doc.*, p. 524 sqq.

³⁰ Šišć, *Hrv. povj.* I, p. 315. — Isp. Jireček, *Deñkschr.* Akad. Wien 56, II, p. 81. — Podatak iz izvora. »... *munitiōne tantum castelli, quod in arduo monte construxerat*... »*Annal. Einhardi a.* 820. (ed. cit.) Isp. Rački, *Doc.*, p. 324. — Šišć (ib) tvrdi, da bi ta utvrda bila »zaciјelo negdje Sisku na jugu«. Sveuč. prof. M. Barada naprotiv smatra, da se je ova utvrda Ljudevita Posavskog nalazila, već zbog strateških razloga, negdje sjeverozapadno od Siska i pretpostavlja, da je to mogao biti Grič (Gradec) u sklopu današnjeg Zagreba (usmeno saopćenje). — Izvor *Anonymi Belae regis notarii Gesta Hungarorum* XI.III (ed. Flor) spominje navodno iz X. st. »*castrum Zabrag*«, a uz to »*iuxta fluvium Culpe castra*«.

³¹ Alföldi, *Untergang d. Römerherrschr.* 2, p. 51. — Možda *Valcum*, u blizini *Mogentianae*? Isp. Radnóti, *Et. slaves e. roum.* I p. 22. — Nekoliko takovih primjera za Južne Slavene spominje Heneberg, o. c., p. 260 sq.

³² *Annal. Einhardi a.* 819., 821. (ed. cit.) Isp. Rački, *Doc.*, p. 522. (*Borna... omnia sua castellis inclusit*), p. 325 (*Fortunatus patriarcha Gradensis, ... quod Ljudevitum... eumque ad castella sua munitiōne artifices et murarios mittendo iuaret*).

³³ *Annal. Einhardi a.* 822. (ed. cit.) Isp. Rački, *Doc.*, p. 527 (*Ljudevitus Siscia civitate relicta, ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur, fugiendo se contulit, et uno ex ducibus eorum a quo receptus est... civitatem eius in suam redegit dicionem*).

³⁴ Rački, *Rad* XCIX, p. 106 sq. — Isp. Rački, *Rad* LVII, p. 127 sqq. — Brašnić, *Rad* XXV, p. 32 sqq. — Brašnić, *Rad* XVI, p. 10 sq. — Šufflay, *Srbi i Arbanasi*. (Bibl. arh. arb. star. etc. I) p. 52. — Peisker-Dukat, *Starohrv. prosvj.* (n. s.) I, p. 247 sq., (»... narod bi se zbježao u svoje mnogobrojne zemljane utvrde, *civitates*«) — Knjiga Vogt-a, *Die Burg*

Iz Srbije su nam poznati izvori s podacima o gradištima od XI. st. dalje (to, dakako, ne isključuje mogućnost postojanja još ranijih srednjovjekovnih gradišta). Ana Komnena spominje iz XI. i XII. st., uz kamene, i drvene utvrde u Srbiji,³⁵ a jedna isprava Stefana Dragutina opisuje »Dreven grad« kod Prizrena u XIII. st.³⁶ Jireček kaže, da su najjednostavnije utvrde u Srbiji XIII.—XV. st. građene od greda i kolja, a to, čini se, odgovara opisu gradišta ranog srednjeg vijeka.³⁷ Prokopije opisuje bizantska utvrđenja na Dunavu građena za Justinijana, dobrim dijelom vjerojatno i rimskim materijalom; ona nisu proučena, pa ostaje otvoreno pitanje, da li i u kojoj mjeri su Slaveni na Balkanskom poluotoku upotrebljavali taj način utvrđivanja gradeći svoje utvrde, od kojih je više njih smješteno uz antikne.³⁸

Nakon ovog letimičnog osvrta na pojedine izvore i njihovo komentiranje, navest ću još nešto meni donekle pristupačne i za naše prilike važnije literature o gradištima; nemam, dakako, ni pretenzija ni mogućnosti dati potpun bibliografski biljeg ovim podacima. Međutim, oni će, po svoj prilici, biti dovoljni za opću i, čini se, prvu orijentaciju o toj problematici kod nas. Stručna literatura o gradištima Slavena je vrlo opsežna. Nesumnjivo je najvažnije i još uvijek za srednju Evropu osnovno ono, što je Niederle (1925.) o tim nepokretnim arheološkim spomenicima Slavena sintetizirao.³⁹ Mnogo, napose starije, literature sabrao je Niederle ne ograničivši se samo na Čehoslovačku, gdje su se gradišta, kako je poznato, istraživala u znatnoj mjeri. Prije i uz Niederlea bavio se njima intenzivno Pič (1909.)⁴⁰ kojega je Braniš (1909.)⁴¹ dopunio historijskim podacima. Veći broj gradišta u Moravskoj popisao je Červinka (1928.)⁴², posvetivši posebnu pažnju poznatim gradištima Rastislavovim iz IX. st. (veliko gradište Děvín, uz okolna manja u Děvínskoj Novoj Vesi na ušću Morave u Dunav); o njima su još pisali Šimek (1920.—1.) i Eisner (1922., 1940.—1.)⁴³ Opće poglede na ranosrednjovjekovna gradišta, uzevši u obzir i prehistorijske utvrde željeznog doba (napose keltska *oppida*), dali su i najpoznatiji predstavnici čehoslovačke arheologije, kao što je Schráníl (1928.)⁴⁴ a uz njega nasljednik Niederlea Eisner (1953., 1947.)⁴⁵ U najnovije vrijeme objelodanio je češki prehisto-

in Böhmen etc., nije mi pristupačna, ali prema recenziji L. Hauptmanna, Vjesnik arh. IX—X, p. 163 sp., Vogt luči u Češkoj starije plemenske gradove (VI.—IX. st.) od mlađih kneževskih gradova (X.—XII. st.). Prema Hauptmannu su se na starohrvatskom tlu dulje sačuvali plemenski gradovi pored kneževskih nego u Češkoj. Za riječ *civitas* navodi Hauptmann (ib) trojako značenje: plemenski grad, župski grad i kojekakove manje utvrde. — Za župske gradove Mađari upotrebljavaju riječ *vár*, na pr. Vukovar, mjesto starijeg hrvatskog oblika Vukovo (Valkow).

³⁵ *Ana Komnen, Alexias* IX, 1 (ed. Reifferscheid).

³⁶ Jireček, *Denkschr. ib.* (isp. Spomenik SKA 3, pp. 13, 44).

³⁷ Jireček, *Denkschr. ib.* (protivno p. 65, n. 3).

³⁸ Heneberg, *ib.* Isp. *Prokopios, De aedif.* 268 (ed. Bonn). — Vidi Šufflay, *Srbi o. c.*, p. 5 sqq.

³⁹ Niederle, o. c., pp. 607—640. — Niederle, *Rukovět* pp. 104—118.

⁴⁰ Pič, *Starožit. zem. Čes.* III (nije mi pristupačno).

⁴¹ Braniš, *Staročes. hrady* (nije mi pristupačno).

⁴² Červinka, *Slov. na Mor.*, pp. 71—137.

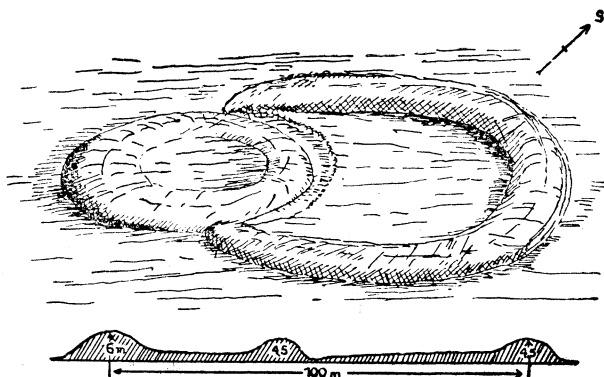
⁴³ Červinka, isto, pp. 98—110. — Šimek, *Pam. arch.* XXXII. pp. 1—53. — Eisner, *Ob. praeh.* I, p. 57 sqq. — Eisner, *Histor. Slov.* I—II, pp. 108—134. — Vidi Peisker-Pilar, *Starohrv. Prosvj.* (n. s.) II, p. 73. — O možda najvećem slavenskom srednjoevropskom sistemu fortifikacija, što se sastoji od više gradišta, a nalazi se na Vltavi južno od Praga, pisao je Šimek, *Ob. praeh.* IV, pp. 213—236. — Šimek, *Slav. Ant.* I, p. 358 sq.

⁴⁴ Schráníl, *Vorgesch. Böhm. Mähr.*, pp. 316—318, 212—216, 236 sqq.

⁴⁵ Eisner, *Slov. v prav.*, pp. 270—274, 158, 177, 182 sqq. — Eisner, *Slov. dej.* I, pp. 142—147.

ričar Filip (1948.)⁴⁶ sažeti prikaz gradina lužičke kulture — nju, prema nekadašnjim i novijim istraživanjima poljskih arheologa i njegovim, drže protoslavenskom — s mnogo novih pojedinosti. Posljednjih godina bave se istraživanjem gradišta Turek (1946.—8.)⁴⁷ Friedrich (1946.)⁴⁸ Šolle (1946.)⁴⁹ Borkovský (1947.)⁵⁰ i dr. Važni su praški časopisi »Památky archeologické (skupina praveká)«, »Obzor prehistorický« i najnoviji »Archeologické rozhledy« (1949.).

U Poljskoj su gradišta istraživana u još većem omjeru nego u Čehoslovačkoj, pa je poljska stručna literatura doista značajna i mnogobrojna, zahvaljujući u prvom redu prvaku poljske prehistorijske arheologije Kostrzewskom (1919.—47.)⁵¹ On je poznat kao jedan od najplodnijih pisaca s područja prehistorijske arheologije u čitavoj Evropi; gradištima se bavio u više navrata, a još više njegovi đaci. Glavni je predstavnik teze o protoslavenskom obilježju lužičke kulture, te je u tom pravcu istraživao veliko naselje te kulture Biskupin.⁵² Općenito je o gradištima u Poljskoj pisao Antoniewicz (1929.—30.)⁵³ Od mnogobrojnih radova poljskih arheologa, čije bi nas nabranje predaleko odvelo, spominjem važnije i specijalnije, a to su Jaki-

Gradište Ociřz u kotaru ostrowskom (po Kowalenuk)

⁴⁶ Filip, *Praveké Českoslov.* pp. 200 sqq., 214, 223 sqq., 238, 245, 330 sqq. — Isp. o lužičkoj kulturi Niederle, *Rukovět* pp. 9—20. — Eisner, *Obrisy Slov.*, pp. 43—61. — Eisner, *Revue d. ét. slav.* 24, p. 129 sqq. — Hensel, *Slav. Ant.* I, p. 12 sqq.

⁴⁷ Turek, *Ob. praeh.* XIII, pp. 12—16. — Turek, *Prachovské skály*, pp. 46—78. — Turek, *Zprav. pam. peč.* VIII, pp. 1—8. — Turek *Slavnik. Libice*, pp. 24—43. — Isp. Šimek, *Slav. Ant.* I, p. 363 sq. Grad Libice bio je glavno središte plemena Hrvata u sjeveroistočnoj Češkoj; njihova gradišta istražuje zadnjih godina Turek.

⁴⁸ Friedrich, *Ob. praeh.* XIII, pp. 88—90.

⁴⁹ Šolle, *Ob. praeh.* XIII, pp. 9—12. — Šolle, *Zprav. pam. peč.* VII, pp. 6—13. — Šolle, *Histor. Slov.* V, pp. 186—189.

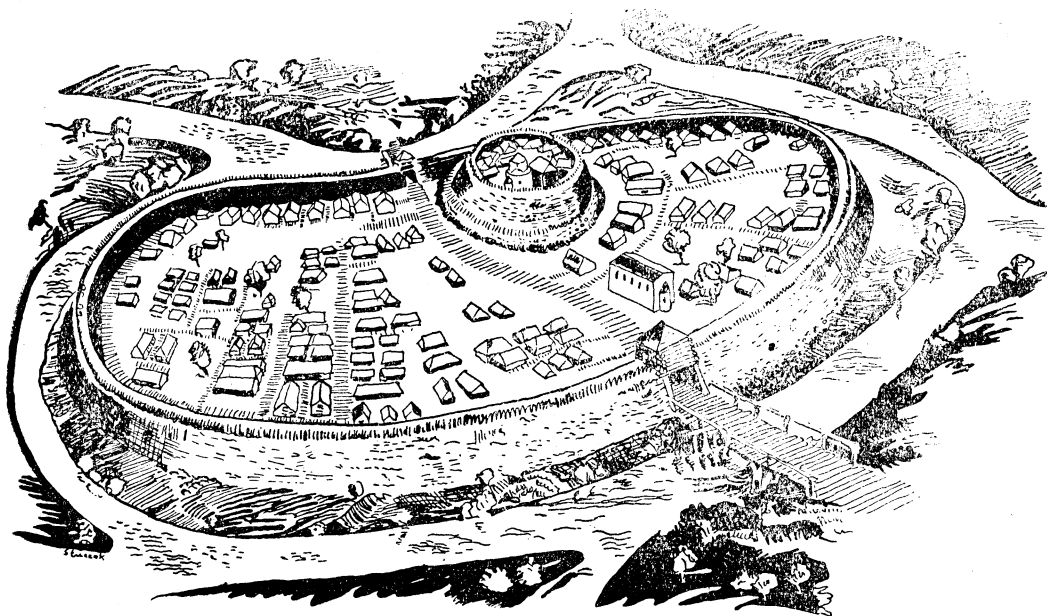
⁵⁰ Borkovský, *Zprav. pam. peč.* VII, pp. 50—58. Borkovský provodi iskapanja na gradištu Levý Hradec; to je bio grad Pšemislovića, utvrđen kamenom kao i stari praški grad, podignut također od Pšemislovića.

⁵¹ Kostrzewski, *Przegl. archeol.* I, p. 62 sqq. — Kostrzewski, *Wielkopolska etc.*, p. 216 sqq. — Kostrzewski, *Gródy staropolskie etc.* (nije mi pristupačno). — Kostrzewski, *Kultura prapolska*, pp. 80—114.

⁵² Kostrzewski i Jaron, *Przegl. archeol.* V, pp. 121—147. — Kostrzewski, *Pradzieje Polski* (1949.), p. 135 sq.

⁵³ Antoniewicz, *Archeol. Pol.* p. 227 sqq. — Antoniewicz, *Przegl. histor.* II, pp. 315—325. — Isp. Jakimovicz, *Przegl. archeol.* IV, pp. 151—153.

movicz (1935.),⁵⁴ Łęga (1930.),⁵⁵ Dylik (1936.)⁵⁶ i t. d. Mnogo je materijala o gradištima sakupljeno, u varšavskom časopisu »Wiadomości archeologiczne«, u poznajskom časopisu »Przegląd archeologiczny« i dr., a popis gradišta velikopoljskih u obliku inventara, uz njihovu tipologiju i metodu istraživanja, dao je Kowalenko (1938.),⁵⁷ dak Kostrzewskog. Od uzorno istraženih gradišta velikih razmiera mogu se istaknuti Gniezno,⁵⁸ Klecko, Santok, Pecznań,⁵⁹ pa Opole⁶⁰ u Šleskoj i t. d. Specifičnost ovih velikih gradišta je drvena konstrukcija »hakowa«, često dobro ušćuvane obrambene i nastambene arhitekture. Poljska nauka dala je u posljednje vrijeme — također iz škole Kostrzewskog — potpunu, a, čini se, i najbolju sintezu

Shematska rekonstrukcija grada i podgrađa Poznań (po Henselu)

o gradinama i gradištima uopće, od kamenog doba dalje, te napose o gradištima zapadnih Slavena (koja još nije dovršena) s osvrtom na istočne Slavena, Bugare i t. d.; to je knjiga Henselova (1948.),⁶¹ istaknuta u početku.

Prema vrlo oskudnoj literaturi, kojom u Zagrebu raspoložemo, može se o gradištima u Rusiji referirati jedva fragmentarno. Počevši od starije literature, među

⁵⁴ Jakimovicz, *Prace preh.* PAU I, pp. 12—36.

⁵⁵ Łęga, *Rocz. tow. nauk. w Toruniu* 36, pp. 105—147.

⁵⁶ Dylik, *Analiza geograf. grodzisk* etc. (nije mi pristupačno).

⁵⁷ Kowalenko, *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski* etc. (Bibl. preh. III), pp. 153—330 (inventar).

⁵⁸ *Gniezno* etc. (Bibl. preh. IV) (nije mi pristupačno). — Isp. Jazdzewski, *Przegl. archeol.* IV, p. 35 sqq.

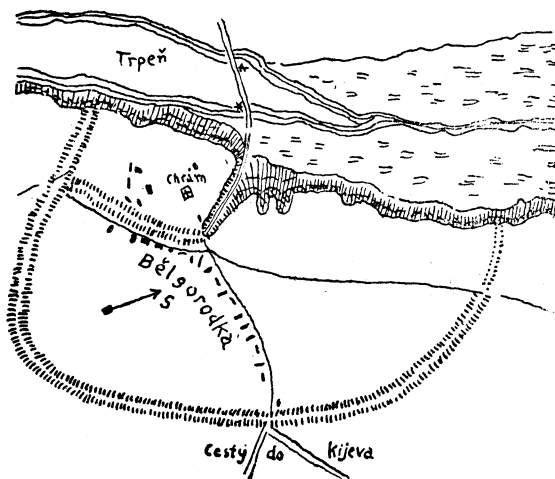
⁵⁹ Hensel, *Wstęp* o. c., p. 198. — Isp. Hensel, *Wiad. archeol.* XVI, pp. 265—303. — Hensel, *Przegl. archeol.* VIII, p. 106 sqq.

⁶⁰ Nasz, *Opole* (Bibl. archeol. 1), pp. 5—53.

⁶¹ Hensel, *Wstęp* o. c., pp. 3—221.

kojom se ističe djelo Samokvasova (1873.),⁶² pa sve do pregleda Montgait-ova (1947.),⁶³ u vezi s iskapanjem gradišta Staraja Rjazani, postoji znatan broj publikacija, koje nisu ovdje pristupačne. U SSSR-u se u velikoj mjeri istražuju ne samo starija nego i novija gradišta, odnosno gradovi, o čemu svjedoče na pr. izvještaj o iskapanju Velikog Novgoroda od Rybakova i Arcihovskog (1937.),⁶⁴ pa Dmitrovskegorodišta od Milonova (1937.)⁶⁵ i t. d. Nažalost, ovi krnji podaci ne mogu ni približno dostajati za makar i letimičan osvrt na važnija istraživanja o gradištima istočnih Slavena.

S obzirom na to, da u sjeveroistočnoj i istočnoj Njemačkoj postoje mnoga slavenska gradišta, potrebno je voditi računa i o njemačkoj literaturi. Od mnogih starijih pisaca poznati su Behla (1888.),⁶⁶ Bartelt i Waase (1910.)⁶⁷ i dr. Općenito su važni Beltz (1899., 1928.)⁶⁸ i Schuchhardt (1931.);⁶⁹ oboje ističu okrugli floris sla-

Gradište Bjelgorod kod Kijeva (po Niederleu)

⁶² Samokvasov, *Drevnie goroda Rossiji* (nije mi pristupačno). — Za ostalu pretežno stariju literaturu vidi Niederle, *ŽsS*, pp. 615, 621. — Niederle, *Rukovět*, p. 280 sq. — Hensel, *Wstep* o. c., p. 107 sqq. (daje također nedovoljno literature).

⁶³ Montgait, *Kratk. soobščen. XVII* (nije mi pristupačno), cit. prema Menclová, *Zprav. pam. péč. VIII*, p. 158 sqq.

⁶⁴ Arcihovskij i Rybakov, *Sovetsk arheolog. III* (nije mi pristupačno). — Rybakov, *Remeslo drevnei Rusi* (1948.), p. 205 sqq., navodi sumarno iskapanja većih i velikih razmjera ruskih gradova, od kojih mnoga nisu još objelodanjena.

⁶⁵ Milonov, *Sovetsk arheolog. IV*, pp. 147—167. — Vidi još o gorodištima: Ljapuškini i Varganov, *Kratk. soobščen. XII*, pp. 117 sqq., 127 sqq. — Arcihovskij i Bader, *Mat. i issled. po arheol. SSSR 7*, pp. 15 sqq., 110 sqq., 117 sqq., 139 sqq., 141 sqq. — Za Kijev i Bjelgorod isp. Niederle, *ŽsS*, p. 621, n. 2. — Niederle, *Rukovět*, pp. 105. n. 8, 113 sq.

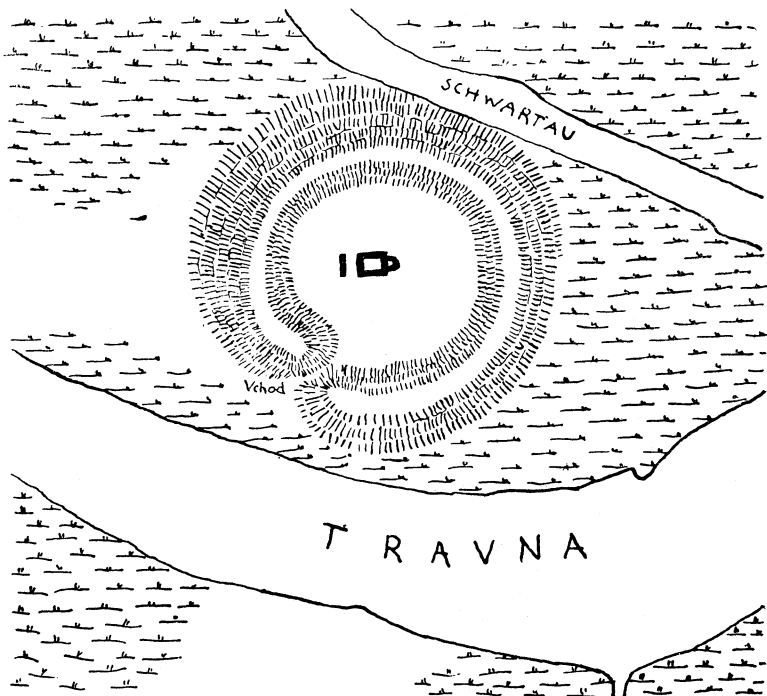
⁶⁶ Behla, *Vorgesch. Burgwälle im nördl. Deutschl.* (nije mi pristupačno). — Za stariju literaturu vidi Niederle, *ŽsS*, o. 614. — Niederle, *Rukovět*, p. 274. n. 10.

⁶⁷ Bartelt i Waase, *Mannus Bibl. 4*, pp. 4—61. — Vidi također Albrecht, *Mannus Bibl. 33*, pp. 15—48. — Albrecht, *Mannus Ergb. V*, p. 137 sqq. — Krüger, *Mannus Bibl. 22*, p. 126 sqq.

⁶⁸ Beltz, *RL Vorgesch. XII*, p. 231 sqq. — Isp. Beltz, *Vorgesch. v. Mecklenb.*, p. 158 sqq.

⁶⁹ Schuchhardt, *Die Burg etc.*, pp. 230—237 (o slavenskim utvrdama). — Schuchhardt, *RL germ. Alt. IV*, pp. 434 sqq., 471 sq. (općenito).

venskih gradišta kao najčešći i najznačajniji.⁷⁰ Specijalna literatura je velika, sakupljena djelomično u publikaciji Hüllea i Radiga (1940.),⁷¹ i to više o srednjoj Njemačkoj s inventarom gradišta Lužičkih Srba.⁷² Za utvrde u Češkoj do XII. st. dolazi u obzir knjiga Vogtova (1938.).⁷³ — Potrebno je upozoriti na činjenicu, da je njemačka literatura znatnim dijelom načelno tendenciozna prema Slavenima, iako sadrži mnogo korisnih podataka. Interpretacija i zaključci u njoj moraju se često slijediti s velikim oprezom. Najžešći predstavnici »velikonjemačkih« težnji u prehistorijskoj i ranosrednjovjekovnoj arheologiji su nesumnjivo Kossinna i Richthofen, stručnjaci arheološke profesije, ali s obzirom na Slavene posve nenaučni i agresivni.⁷⁴ Usprkos

Gradište Stará Lúbrica na Travní (po Niederleu)

⁷⁰ Beltz, RL o. c., p. 270. — Schuchhardt, *Die Burg*, p. 232. — To potvrđuje i Kostrzewski u svojem komentaru Ibn Jakubova izvještaja o gradovima Slavena. Vidi Kowalski, o. c., p. 128 sq.

⁷¹ Hülle i Radig, *Mannus Büch.* 68, pp. 114 sqq., 166 sq. — Kritika: Kostrzewski, *Przegl. archeol.* VII, pp. 51—65.

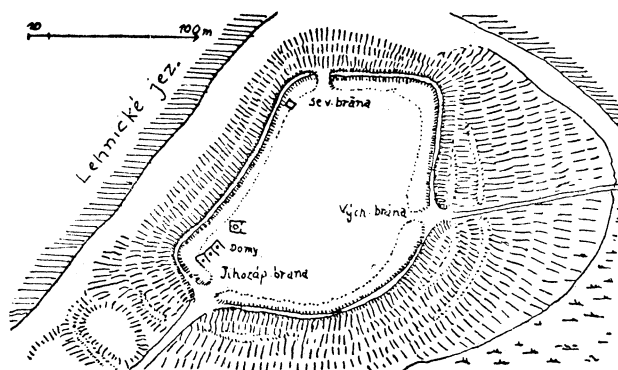
⁷² Radig, o. c., pp. 141—165. — Radig, *Fundpflege* 1, pp. 2—4, 9 sq., 2 pp. 59—76, 3 pp. 9—15. — Isp. Neustupný, *Perobytnaja istorija Lužicy*, p. 134 sqq.

⁷³ Vogt, o. c. (nije mi pristupačno).

⁷⁴ Kostrzewski, *Vorgeschichtsforschung u. Politik*, pp. 3—32. — Isp. Kossinna, *Mannus Bibl.* 9; Richthofen, *Ostlandschriif.* 6 — Nešto manje tendenciozni su: Schuchhardt, *Neue deutsche Ausgrab.* 23—24, pp. 258—265; Albrecht, *Volk und Rasse* 3, pp. 23 sqq., 210 sqq. — Doličan odgovor njemačkom agresivnom šovinizmu, koji jasno ilustrira naslov Petersenove knjige, *Der ostelbische Raum als germanisches Kraftfeld* etc., dao je Kostrzewski, *Przegl. archeol.* VII, pp. 1—29.

svim nastojanjima njemačke nauke, da dokaže što manji utjecaj Slavena na donedavnom i današnjem teritoriju Njemačke, ona je najmanje uspjela u pogledu slavenskih gradišta, čije postojanje u Njemačkoj nije ni pseudonauka nacističke diktature mogla potpuno prešutjeti ili negirati.

Rani srednji vijek ili kako ga češka nauka naziva »doba hradištní«⁷⁵ dijeli se na tri perioda: »starší« (550.—850.), »strědní« (850.—950.) i »mladší« (950.—1200.) »doba hradištní«, što je osnova za današnju t. zv. srednjoevropsku kronologiju u arheologiji ranog srednjeg vijeka. Kako je spomenuto, nauka smatra, da su slavenska gradišta najznačajniji arheološki spomenici tih stoljeća. Predmnijeva se, da su najranija historijska slavenska gradišta nastala otprilike negdje koncem VII. ili početkom VIII. st. (na pr. Děvín), ali nije isključeno, da su pojedina još starija. Kontinuitet naselja s prehistorijskim utvrdama može se pretpostaviti, jer su mnoge gradine kod nas mlađe, ili su pojedine od njih služile gotovo bez prekida.⁷⁶ Rano-srednjovjekovna gradišta traju dakako i dalje kroz srednji vijek u poedinim slučajevima. Arheološki slavenski nalazi, bili oni iz ostava, grobova, ili gradišta, mogu se datirati na osnovi nadenog novca iz tih stoljeća, historijskih izvora i keramike. Tako je Turek⁷⁷ nedavno konstatirao, da se slavenski nalazi u Češkoj, datirani novcem,

Gradište »Römerchanze« u Postupimu (po Niederleu)

javlja ju istom od X. st. dalje. Suvišno je isticati, da historijski izvor mora biti pouzdan. Međutim, u praksi se pokazalo, da je za datiranje slavenskih nalaza iz ranog srednjeg vijeka od naročitog značaja keramika.

Slavenska gradišna keramika razvrstava se s obzirom na oblik i izradbu prema navedenoj srednjoevropskoj kronologiji. Najoskudnije je dosad obrađena starija i najstarija slavenska keramika, jer okolnosti, pod kojima je ona dospjela u zemlju, nisu pogodovale mogućnosti njezinog uščuvanja. Poznato je i izvorima potvrđeno, da su Slaveni spaljivali mrtvace,⁷⁸ a istom negdje u vrijeme prevlasti Avara u Panonskoj nizini prešli su na tada uobičajeni način pokapanja mrtvacu u grobove na redove. Paljevitina se stavljala u glinene posude u grobne humke, ili izravno u zem-

⁷⁵ Eisner, *Slov. dej.* I, p. 120.

⁷⁶ Fiala, *WMBH* I, p. 328. — Truhelka, *Voda preh. zb. BH muz.*, pp. 59 sq., 66.

⁷⁷ Turek, *Slav. Ant.* I, pp. 485—534.

⁷⁸ Izvore navodi Beltz, *RL o. c.*, p. 265.

lju; često se pored toga običavalo kosti složiti na vrh humka,⁷⁹ pa se pri arheološkom istraživanju moglo naići na ostatke paljevine i uz to na fragmente keramike. Bolje je sačuvana ona keramika u grobovima, koja se stavljala uz mrtvaca za poputbinu. Naseobinska keramika rijetko se potpuno sačuvala, ali fragmenata ima dovoljno. U Čehoslovačkoj i Poljskoj naišlo se na nekoliko sigurnih nalaza najstarije gradišne keramike s paljevinom,⁸⁰ a u najnovije vrijeme konstatirao je Borkovský,⁸¹ na osnovi nalaza iz Praga, još stariju t. j. predgradišnu keramiku, t. zv. praški tip već iz IV. st. Tri stepena razvoja gradišne keramike, analogna periodima gradišnog doba, razlikuju se prema obliku, napose prema profilaciji, ukrasu i izradbi.⁸² Važan argument za klasifikaciju keramike je lončarsko kolo.⁸³ Starija gradišna keramika rađena je od grube nepročišćene zemlje slobodnom rukom, t. j. bez kola. Lončarsko se kolo počinje upotrebljavati u srednjem gradišnom periodu, i to djelomično; prvo je primitivno kolo bilo ručno, a radilo se također tehnikom spiralnog obmotavanja glinene valikaste trake (»Wulsttechnik«).⁸⁴ Mlađa gradišna keramika pretežno je radena na kolu, koje može biti i tehnički dotjeranije, a izvedena je često iz bolje pročišćene zemlje. Inače su za mlađu gradišnu keramiku (gdjekad možda i za onu iz srednjeg perioda?) tipični znakovi na dnu posude.⁸⁵ Gradišna keramika češće je ukrašena ornamentom ravnih, valovitih i cik-cak crta u različnim kombinacijama, a katkad i točkicama. Takav donekle sličan ornament postoji i na provincijalno-rimskoj keramici kasne antike.⁸⁶ Tipologija gradišne keramike nije uvijek siguran argument za njezino datiranje. Sigurniji oslonac za datiranje, odnosno kronologiju gradišne keramike pružaju stratigrafski podaci. Ovo načelo vrijedi napose za naše prilike, jer gradišna keramika u našim muzejima dobrim dijelom nije sistematski iskapana, te se na osnovu raznih tipova ne može postaviti vremenska razdioba s takvom sigurnošću, kako je to urađeno na pr. u Čehoslovačkoj i Poljskoj.⁸⁷

U Jugoslaviji su se ponešto istraživale što prehistorijske, što srednjovjekovne utvrde, i to najviše gradine na Glasincu, ali i drugdje po Bosni i Hercegovini, zaslugom Truhelke, Radimskog i Mandića.⁸⁸ Ti krajevi obiluju još golemim brojem ne-

⁷⁹ Schráníl, o. c., p. 285.

⁸⁰ Schráníl, ib. — Pittioni, *Germania* 18, p. 130 sqq. — Götze, *Abh. Bayr. Akad.* 14, pp. 511—550.

⁸¹ Borkovský, *Staroslov. keram. etc.*, p. 63.

⁸² Eisner, *Slov. dej.* I, pp. 124 sq., 131 sq., 139. — U svojoj knjizi iz 1948., Poulík, *Staroslovanská Morava* (*Monum archaeol.* I), p. 13 sqq., razlikuje četiri stepena razvoja slavenske keramike (od g. 500 do g. 1150), uzevši za prvi stepen predgradišni praški tip,

⁸³ Eisner, ib.

⁸⁴ Jakimovicz, *Księga pamiatkowa etc.* (*Bibl. preh.* I), pp. 341—359. — Kostrzewski, *Kultura prapolska*, p. 260 sqq. — Knorr, *Mannus Büch.* 58, p. 115 sqq. — Pittioni, *Sonderschr. Arch. Inst. etc.* XIV, p. 20 sqq. — Rybakov, o. c. pp. 163—182. 342—374. — Za kritiku Knorrove knjige isp. Kostrzewski, *Przeegl. archeol.* VII, pp. 29—50.

⁸⁵ Kostrzewski, *Ob. praeh.* IV, pp. 117—130. — Näbe, *Mannus* X, pp. 71—88. — Niederle, *Rukověť* p. 251, fig. 120. — Höllrigl, *AE* (ú. f.) XLIV, p. 144 sqq.

⁸⁶ Beltz, *RL* o. c., p. 264. — Moschkau, *Mannus* IX, pp. 196—215.

⁸⁷ Kod nas se do sada slavensku gradišnu keramiku malo istraživalo, a nešto više u Sloveniji. Isp. Ložar, *Glasnik (Slov.)* XX, pp. 180—225. — Korošec, *Staroslov. grobišča*, pp. 102—107. — Brunšmid, *Vjesnik* (n. s.) VII, p. 39. — Hoffiller, *Vjesnik* (n. s.) X, p. 131. — Vasić, *Starinar* (n. r.) I, pp. 39—88.

⁸⁸ Truhelka, *WMBH* I, pp. 65—71, 109 sq. — Isp. Truhelka, *MAGW* XIX Sb., p. 159. — Isp. Fiala, *WMBH* I, p. 127 sqq. — Radimský, *Die prähistor. Fundst.* etc., pp. 117—128. — Radimský, *WMBH* IV, pp. 101 sqq., 157 sqq. — Mandić, *Glasnik (BH)* XXXVIII, pp. 35—42; XLII, pp. 102—115 (još nešto literature p. 111, n. 1); XLVII, pp. 7—12.

istraženih bilo manjih bilo većih gradina,⁸⁹ a jednako Dalmacija i Lika.⁹⁰ Gradine iz okolice Knina istraživao je u novije vrijeme Buttler.⁹¹ U Istri su se proučavale više puta gradine, t. zv. castelleri, a prvenstveno su to činili Marchesetti i Gnirs.⁹² Ostala Hrvatska, i to naročito Slavonija, ima nesumnjivo prehistorijskih gradina kao i srednjovjekovnih gradišta u znatnom broju, ali su te utvrde nedovoljno istražene. Brunšmid⁹³ je registrirao više njih na Vuki, a i Pavičić⁹⁴ je na osnovi izvora, upozorio na položaje utvrda barovitog tipa, što su ih »u obliku vijenca podignula slovenska plemena«. ⁹⁵ Bilo je pojedinaca, koji su se zanimali za naša gradišta, ali njihova istraživanja nisu objelodanjena. Klaić je upozorio na jedno gradište u blizini Zagreba.⁹⁶ Vrlo dragocjene potvrde o postojanju ranih srednjovjekovnih gradišta u Hrvatskoj sadržava Smičklasov *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Tako isprave uglavnom iz XIII. i XIV. st. daju niz pretežno toponomastičkih podataka o dotadašnjim gradištima (i gradinama) na pr. iz okolice Splita, Trogira, Skradina, Gospića, Krašića, Bregane, Samobora, Zagreba, Ivanićgrada, Sunje, Petrinje, Garešnice, Požege i t. d.⁹⁷ U Slavoniji je vrlo čest toponomastikon gradac (on upućuje dobrim dijelom i na prehistorijska utvrđenja, kao na pr. vučedolski Gradac na Dunavu), uz ostala toponomastika, koja su već prije spomenuta.⁹⁸ Sva ta obilna građa nije još sabrana, a ona bi nesumnjivo dala koristan putokaz za predradnje na planskom istraživanju naših gradišta. Njih bi trebalo na osnovi rekonosciranja inventarski popisati, što zahtijeva, dakako, prije svega veći stručni kadar i dovoljno finansijskih mogućnosti.

Prvo sistematsko iskapanje vršilo se u Jugoslaviji, barem koliko je javnosti poznato, poslije 1945. na gradištu barovitog tipa kod Kikinde u Vojvodini s jeseni

⁸⁹ Truhelka, *Poviest B. H.* etc. I, pp. 88—90. — Marun ib. — Vuletić—Vukasović, *Viestnik X*, p. 114.

⁹⁰ Hovorka—Zderas, *MAGW XXVIII Sb.*, p. 10 (na Pelješcu), isto *Vjesnik* (n. s.) III, p. 129. — Iveković, *Starohrv. prosvj.* (n. s.) I, p. 52 (otok Žirje). — Klarić, *Vjesnik* (n. s.) XVI, p. 53.

⁹¹ Buttler, 21. *Ber. RGK*, pp. 183—198.

⁹² Marchesetti, *Castellieri preistor.*, pp. 17—121. — Gnirs, *Istria praerom.*, pp. 28 sqq., 44 sqq., 99 sqq., 106—152. — *Isp. Anthes*, 2. *Ber. RGK*, p. 33 sq. — Iz Slovenije poznata mi je kasnohalštatska gradina Poštela kod Maribora. *Isp. Schmid*, *Anz. Akad. Wien XI*, pp. 1—13. — *Anthes*, 6. *Ber. RGK*, p. 47 sq. — Vidi još Bertrand i Reinach, *Les Celtes*, p. 135 sqq. — Iz Slovenije vrijedi još spomenuti Gradišče nad Bašljem kod Kranja i Ajdovski gradec kod Bohinja.

⁹³ Brunšmid, *Vjesnik* (n. s.) IV, p. 205 sqq.

⁹⁴ Pavičić, *Vukovska župa* (Hrv. naselja I), pp. 1—3, 101, 164, 171 sq., 176, 190 sqq.

⁹⁵ Pavičić, o. c., p. 2.

⁹⁶ Klaić, *Vjesnik* (n. s.) VII, pp. 10—14. — Vidi još Klaićeve podatke u *Vjesnicima* (n. s.) VI, pp. 5 sqq. (Stinica), 50 (*Zvonigrad*); IX, p. 185 sqq. (Kostroman); XI, p. 13 (*Zelina*) etc. — Mnoga opažanja vršili su i u tom smjeru Heneberg i Szabo. *Isp. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrv. i Slav.*, p. 18 etc.

⁹⁷ *Cod. dipl.* III, 16; V, 380; VII, 335; V, 246; VIII, 421; VII, 199; VI, 10; III, 153; VIII, 389; VI, 283; III, 10; VI, 204; IX, 326; VI, 235; XI, 506; IX, 505 — Značajna je za hrvatske utvrde u Istri jedna oglasna listina iz g. 1102. u *Cod. dipl.* II, 6. — Treba upozoriti također na niz podataka o srednjovjekovnim gradovima u Dalmaciji, koje je, na osnovi izvora, sakupio Zlatović, *Starohrv. prosvj.* I, pp. 11—13, 79—83, 138—145, 212—217, II, pp. 14—17, 87—90, 148—155, 212—224, III, pp. 9—13, 60—63, 110—113. Zlatović je naveo još nešto starije literature I, p. 11.

⁹⁸ Za Slavoniju *isp. napomene* 93—95. — Dužnost mi je na ovom mjestu izraziti zahvalnost gimnazijskom direktoru prof. S. Pavičiću, stručnjaku u pitanjima naših naselja, koji me je vrlo susretljivo upozorio na slučajeve ranijih gradišta u *Cod. dipl.*, a i inače me je savjetom potpomogao.

1947. i 1948. pod rukovodstvom arheologa M. Grbića.⁹⁹ Radovi na tom značajnom i velikom arheološkom spomeniku nisu još dovršeni; rezultate istraživanja objavit će Arheološki institut Srpske akademije nauka. S obzirom na važnost gradišta za proučavanje našeg srednjeg vijeka Arheološki muzej u Zagrebu istraživao je u jesen 1948. jedno gradište barovitog tipa u Podravini, o čemu se ovdje daju prvi i, dakako, više ili manje preliminarni podaci.

Gradište kod Sv. Petra u Podravini

O k o l n o s t i n a l a z a. U kotaru Ludbreg, Mjesni N. O. Sv. Petar, nalazi se jedno dosad nezapaženo gradište, i to nedaleko Velikog Bukovca, gdje su 1871. iskopani starohrvatski grobovi tipa bjelobrdske kulture.¹⁰⁰ Pisac ovih redaka boravio je u studenom i prosincu 1948. na tom terenu u svrhu arheoloških istraživanja te je obilazeći taj kraj ustanovio spomenuto gradište; učinjeno je pet sonda. Gradište je fotografski snimano. S obzirom na maglovito i kišno vrijeme kao i na podvodno tlo, nije se ono moglo još detaljnije sondirati. U blizini je istom prilikom, tik uz samo selo Sv. Petar, ustanovljen sondiranjem prehistorijski lokalitet, stratigrafski teško oštećen od seljaka, s brončanodobnim i halštatskim materijalom. Arheološki lokalitet Sv. Petar navodi već u vezi s Velikim Bukovcem Ljubić.¹⁰¹ Samo selo Sv. Petar je, dakako, danas novovjekovnog obilježja, ali naseobina je stara, a crkva se spominje u XIV. st.¹⁰² i počiva sigurno na srednjovjekovnim temeljima. U blizini istog sela nalaze se na jugu još ostaci dviju utvrda (koje narod zove gradinama), ali one nisu zasad mogle biti istražene.

P o l o ž a j i o b l i k. Zapadno od ceste (oko 100 koraka) između selâ Kapela i Sv. Petar nalazi se u meandru starog korita rijeke Bednje gradište u ravnici na barovitom terenu. To je zaravnjen humak, nepravilno kružnog oblika, strmiji i nešto uži na sjevernom dijelu, a položitiji i nešto širi na južnom dijelu. Humak je potpuno opkoljen jarkom (opkopom), koji je, čini se, na jugoistočnom dijelu povezan sa starim koritom Bednje. Oko jarka, širina kojega nešto varira, opaža se nasip (bedem?), koji izgleda kao da je donekle prstenast, ali je upadljivo, da je nasip najviši i najširi istočno, a i zapadno se on vidljivo ističe, dok je sjeverno i južno slabije uočljiv i možda isprekidan. U kišno doba godine jarak je napunjen vodom. Humak je sjeverno livada, južno zapuštena oranica, nasipi su obrasli travom, na zapadnom nasipu vidi se poljski put paralelno s cestom prema selu Sv. Petar. Tik uz taj put u smjeru zapad-jug-zapad od gradišta opaža se na terenu još neki jarak donekle potkovastog oblika, koji se na jugozapadnom kraju dodiruje s nasipom gradišta, a na sjeverozapadnom se gubi. On je mnogo plići od onog oko gradišta. Unutar tog jarka je teren ravan i lagano nagnut prema njemu, a u svom današnjem stanju pokazuje, da je u znatnoj mjeri izoran. Odnos tog jarka s gradištem moći će odrediti tek iskapanje. Uski prostor između starog korita Bednje, koje sa sjevera obuhvaća gradište, i jarka gradišta također je oranica. Južno se prostiru pretežno obrađena polja, a zapadno i istočno polja i livade. Tlo oko gradišta je barovito.

Mjere i katastarski podaci. U pomanjkanju tehničkih sprava teren nije mogao biti točnije izmjeren, nego tek aproksimativno u koracima. Promjer

⁹⁹ Grbić, Muzeji I, p. 147 sq. — Gradište kod Kikinde prvi je ustanovio L. Nadlački, rukovodilac muzeja u Kikindi.

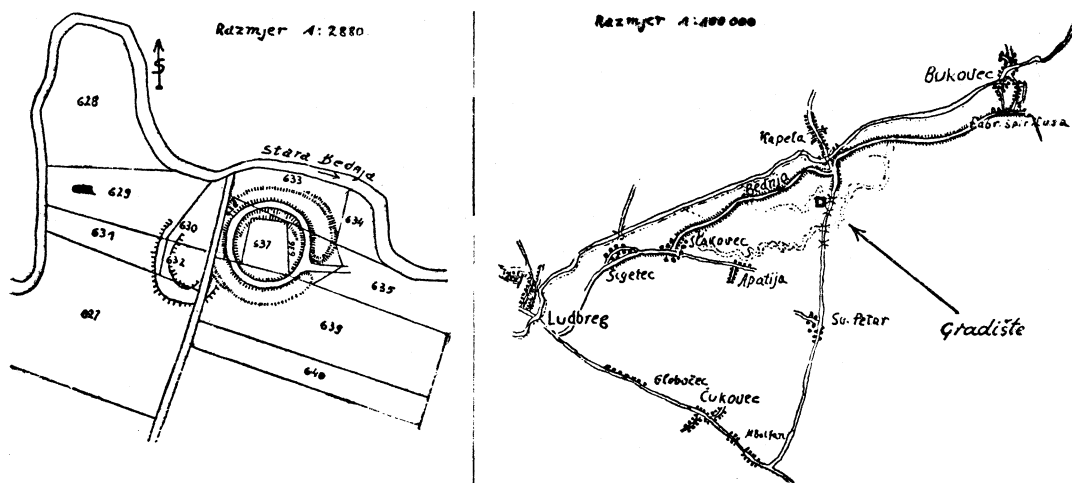
¹⁰⁰ Brunšmid, Vjesnik (n. s.) VII, p. 83 sqq.

¹⁰¹ Ljubić, *Popis* etc. I, p. 58. t. VIII 1, 2 (tri brončana predmeta halštatskog obilježja). — *Isp. Ljubić Naputak za istraživanje predhistoričkih starina* etc. (1877.), p. 1.

¹⁰² Rački, *Starine* IV, p. 213.

humka iznosi u smjeru sjever-jug oko 50 koraka, a u smjeru istok-zapad oko 44 koraka. Kako je jarak bio pun vode, nije mogao biti promjeren u dubinu, a širina mu varira oko 5 do 10 koraka. Širina jarka, što se naslanja na gradište, je oko 10 koraka, a promjer površine koju on opkoljava je blizu 30 koraka. — Gradište je smješteno na katastarskim česticama: 635, 636, 637, te 630, 631, 632.

Iskopani arheološki objekti. Učinjeno je pet sonda, i to tri na samom humku, a dvije na nasipima: sonda a) (zapad-istok) na zapadnom obronku humka tik uz jarak, sonda b) (sjever-jug) na sjeverozapadnom dijelu humka, sonda c) (zapad-istok) na sjeveroistočnom dijelu humka, sonda d) (zapad-istok) na zapadnom nasipu, sonda e) (zapad-istok) na istočnom nasipu. U humusu, a gdjekad i ispod njega, ima fragmenata opeke. Ispod humusa naišlo se na ilovaču u svim sondama. Jedino su sonde d) i e) kopane do dubine, na kojoj je nadirala voda, dok su sonde a), b) i c) kopane pliće iz tehničkih razloga i zbog atmosferskih prilika, koje su ometale rad. Dubina sonda varirala je na humku od oko 1.10 m do 1.70 m, a na nasipima od oko 1,70 m do 2 m. Na humku je na pr. oteščavala kopanje u sondi

Gradište kod Sv. Petra — položaj u katastarskoj mapi i u specijalki

b) neobično tvrdo nabijena zemlja i kamen, za koje treba specijalni alat, ali se njime tada nije raspolagalo, a postojala je mogućnost, da se nedovoljnim alatom pokvari materijal smješten u većoj dubini. Nasipi se sastoje od nabijene zemlje, što obje sonde jasno pokazuju. — Nađeno je više fragmenata keramike i kamenja, te jedan brončani fragmenat, a uz to ostaci željeza, drozge, olova, pougljenjenog drva, ugljena, ljudskih kostiju i t. d. Keramika (nađena ponajviše u sondama a) i c) u dubini od oko 1 m do 1,70 m) dobrim je dijelom specifična srednjovjekovna slavenska gradišna, i to mlađa (treći stepen po srednjoevropskoj, t. j. Eisnerovoj kronologiji) rađena na kolu, a djelomično i tehnikom obmotavanja glinenom valjkastom trakom, pretežno s jako profiliranom gornjom usnom i katkad s uobičajenim ornamentom ravne i valovite crte. Ističe se dno jednog omanjeg oštećenog čupa (nađenog u sondi c), dub. 1,30 m) na kojem je utisnut znak.¹⁰³ Neki fragmenti su atipični.

¹⁰³ Isp. Kostrzewski, Ob. prach. IV, p. 124 (lokalitet Niepart).

Kamen (nađen u sondama b) i c) dub. oko 1 m do 1,50 m) je pješćenjak, i to t. zv. litavac miocenske starosti, a potječe vjerojatno s Kalnika.¹⁰⁴ Služio je nesumnjivo u građevne svrhe, što dokazuju tragovi maltera na njemu. Jedan oveci fragmenat kamena (sonda c) dub. 1,40 m) vjerojatno je klesan. Upadljiv je još jedan fragmenat kamena crvenkaste boje (sonda e) dub. 1,30 m), možda jaspis, izgleda poliran. Drozga je ustanovljena u istočnom nasipu (sonda e). Ostali elementi materijalne kulture nisu naročito specifični, osim fragmenta od bronce, koji bi mogao biti važan (nađen u sondi c) dub. 1,50 m), jer je vjerojatno ostatak rimskog naprstka.

Dosadašnja zapažanja. Na temelju raspoloživih podataka može se preliminarno ustanoviti slijedeće: ovaj arheološki lokalitet predstavlja, prema svemu, razvaljenu srednjovjekovnu utvrdu (*castrum* tipa »blatná hradště«), građenu bar djelomično od kamena. Smještaj te utvrde na barovitom terenu i njezina konfiguracija upućuje na to, da se vjerojatno radi o starijem još ranosrednjovjekovnom zbjegu (*refugium*), značajnom za Slavene u ranom srednjem vijeku, kao što su gradišta u užem smislu te riječi. Prema iskopanoj gradišnoj keramici trećeg stepena, a napose prema znaku na dnu oštećenog ćupa, može se pretpostaviti, da utvrda po svojoj prilici potječe negdje iz doba Arpadovića. Starohrvatski grobovi u obližnjem Velikom Bukovcu s kulturnim materijalom bjelobrdskeg tipa datiraju se obično u drugu polovicu X. i u XI. st. Međutim, sam smještaj i oblik gradišta, a pored toga iskopani fragmenat vjerojatno rimskog naprstka, omogućuju i drugu pretpostavku, po kojoj bi ova utvrda mogla biti još starija.¹⁰⁵ Bilo bi preuranjeno, da se to kategorički ustvrdi, ali katastarski naziv »gradišće na selišću«, te naročito naziv »gradišće kralja Atile« prema još danas živoj tamošnjoj usmenoj predaji u narodu, indiciraju također mogućnost obiju pretpostavki. Ovaj je potonji naziv već Krčelić zabilježio u XVIII. st.¹⁰⁶ Župna crkva naselja Sv. Petar »*ecclesia sancti Petri de Bednja*« izvorom je potvrđena g. 1534.¹⁰⁷ a po tome datumu može se zaključiti, da je naselje vjerojatno postojalo ondje već duže vremena. Toponomastikon Sv. Petar ide među najstarija naselja kršćanske topografske nomenklature, jer vuče svoj korijen izravno iz antike.¹⁰⁸ *Codex diplomaticus regni Croatiae etc* ne spominje utvrdu kod Sv. Petra, koja bi se mogla odnositi na ovo gradište. Taj kraj bio je u doba Arpadovića i poslije njih djelomično u posjedu domaćih feudalaca Opojevića, a također djelomično u posjedu nekih feudalnih crkvenih viteških redova.¹⁰⁹ Katastarski podatak (»gradišće na selišću«) jasno upućuje na postojanje nekadašnjeg naselja van toga gradišta. Da li je to naselje srednjovjekovno ili starije prehistorijsko, ne može se zasada još sigurnije odrediti. Nije, napokon, isključeno ni to, da počeci ovog gradišta sežu čak u prehistorijska razdoblja, što se može pretpostaviti zbog blizine evidentno ustanovljenog prehistorijskog nalaza nedaleko od gradišta, tik uz selo i

¹⁰⁴ Prema mišljenju prof. J. Poljaka, ravnatelja Geološko-paleontološkog muzeja u Zagrebu i prof. I. Bolčića, službenika Geološko-rudarskog instituta u Zagrebu.

¹⁰⁵ Kukuljević, Rad XXIII. p. 109 predmnijeva, istražujući smjer rimske ceste *Poetio—Mursa*, da *Civitas Jovia* nije Ludbreg, već tvrdi, da tome »odgovara pako bolje Bukovec sa sv. Petrom, gdje se još danas nahode tragovi povećeg grada, prema kojemu je udarila cesta malko na lievo, s toga što je ležao blizu utoka Bednje i Mure rieke u Dravnu« (ib). Ovaj podatak nipošto ne navodim u svrhu bilo kakve ubikacije rimskoga grada *Jovia*.

¹⁰⁶ Krčelić, *Notitiae praeliminares*, p. 452. — Krčelić, *Histor. eccl. Zagrabien.*, p. 193. — Taj se podatak može i odnositi na koju drugu utvrdu iz bliže okolice, pa i na onu navodno kod Lunjkovca. Isp. Klaić, *Zemljopis etc.* I, p. 99.

¹⁰⁷ Rački, *Starine ib.*

¹⁰⁸ Usmeno saopćenje sveuč. prof. V. Hoffillera. — Isp. Jireček, *Sitzb. Akad. Wien CXXXVI*, p. 32.

¹⁰⁹ Usmeno saopćenje prof. S. Pavičića. — Isp. Ćuk, *Vjesnik arh.* XVIII, p. 196.

u selu Sv. Petar. Konačan odgovor na ovdje nabačene hipoteze dat će sistematsko arheološko iskapanje gradišta i točnije istraživanje njegove okoline, ali tek na temelju precizne stratigrafske i tipološke analize iskopanog materijala.*

* Glavni konzervator za Hrvatsku obavijestio je koncem travnja 1949. Arheološki muzej u Zagrebu, na osnovi dopisa Gradskog muzeja u Slav. Brodu, da trasa Autoputa na 217.—218. km u blizini Brodskog Stupnika, na lokalitetu M r s u n i s k i l u g (oko 15 km zračne linije zapadno od Slav. Broda), ugrožava zemljano utvrđenje, koje se, u spomenutom dopisu, naziva gradina. Arheološki muzej u Zagrebu odaslao je odmah svog stručnog službenika na teren, koji se očevitom uvjerio, da se tu doista radi o ranosrednjovjekovnom gradištu barovitog tipa, što se u šumi usčuvalo. U smislu zakona o zaštiti spomenika traženo je od direkcije poduzeća »Autoput« u Novoj Gradiški, da skrene trasu sa spomenutog utvrđenja, što se, međutim, nije dalo provesti, jer bi trasa morala biti, prema mišljenju glavnog inženjera, mijenjana u dužini od 15 km, a to bi dovelo u pitanje rok izgradnje Autoputa. Odlučeno je zbog toga, da se provede zaštitno iskapanje ugroženog gradišta, i to, dogovorno s direkcijom, obvezatno do 15. lipnja 1949. Glavni inženjer direkcije »Autoputa« u Novoj Gradiški, kao i rukovodeći inženjer VII. sekcije u Novoj Kapeli uvidjeli su važnost i opravdanost ovog zaštitnog zahvata. te su stavili na raspolaganje Arheološkom muzeju kao dobrovoljnu radnu snagu dvije čete omladinaca radnih brigada najbližih terenu.

Ekipa službenika Arheološkog muzeja u Zagrebu provodila je ova iskapanja uz sudjelovanje službenika Gradskog muzeja u Slav. Brodu, u smislu uzajamne suradnje i podizanja stručnosti muzejskih kadrova u pokrajini. Zbog terenske prakse prisustvovao je radovima i jedan student arheologije Sveučilišta u Zagrebu. Antropološki zavod u Zagrebu najpripravnije se odazvao molbi rukovodioca terenske ekipe i dodijelio mu na rad, u smislu stalne međusobne suradnje, svog specijalista inženjera-geodeta.

Iskapanja su započela 16. svibnja 1949. i trajala do 14. lipnja 1949. Provodila su se po sistemu mreže, t. j. blokova od 5 x 5 m, zbog čega je cijeli teren iskolčen na kvadratne blokove, čijem je svakom uglu izračunata nadmorska visina. Svaki se blok, prema potrebi, dijelio na četiri kvadranta jednake veličine. Čitav teren je pored toga inženjer poligonirao i tahimetrijski snimio, u svrhu izradbe planova i što točnije dokumentacije iskapanja. Ova suvremena i vrlo precizna tehnika iskapanja primijenjena je prvi put u Jugoslaviji pri iskapanju ranosrednjovjekovne nekropole na redove u Bijelom Brdu u siječnju 1948. koje je vodio Antropološki zavod u Zagrebu, a sada se ona po prvi put provodila na utvrdi. Iskapalo se prosječno sa 40—45 radnika. Kako je gradište bilo gusto obraslo šumom (i to mladom šumom na staroj šumi) i šikarom, teren se prvih dana intenzivno krčio i čistio, što je bilo preduvjet za tehničko mjerenje, kao i za samo iskapanje. Vrlo barovito tlo, česte kiše, te mnogobrojno korijenje otežavali su u velikoj mjeri savjestan rad.

Gradina u M rs u n j s k o m l u g u (tako nazvana u narodu), prvo je ranosrednjovjekovno utvrđenje, koje se sistematski iskapalo u Hrvatskoj. To je gradište barovitog tipa, nepravilno kružnog oblika, dimenzije 77 x 77 m. Sastoji se od bedema, plitkog vanjskog jarka, širokog i dubljeg unutarnjeg opkopa i centralnog uzvišenja. Prekopalo se, t. j. istražilo ulaz, dio bedema i čitavo centralno uzvišenje. Na ulazu se iskopao jedan blok, koji nije dao tragova bilo kakvog kulturnog materijala ili konstrukcije, a pruža u slojevima sliku gotovo jednaku bedemu. Fortifikaciju, t. j. jarak, bedem i opkop, prerezalo se u dužini od 4 bloka, odnosno 20 m, a u širini od 5 m. Blok u opkopu dao je na drugom ašovu vodu (za vrijeme suhih dana), koja izvire iz zemlje, te se nije niti pumpom moglo dublje kopati. Veći broj ručnih pumpa, odnosno jaka centrifugalna pumpa ili pak drenaža omogućila bi možda dublje kopanje opkopa, ali to se međutim, nije dalo provesti. Rezultati istraživanja bedema ukazuju na zemljanu fortifikaciju od nabijene ilovače, dok tragova drvenih palisada ili čak kamena nema. Kroz čitav presjek bedema kao i ulaza crtani su profili. Centralni dio utvrđenja je cijeli prekopan, odnosno 25 blokova ili oko 600 m². Treba primijetiti, da je to uzvišenje u centru gradišta na svom južnom rubu bilo oštećeno zbog ranijih radova na trasi Autoputa. Kopalo se do u nasutu ilovaču, ispod koje se nalazi samonikla ilovača. Kulturni sloj je tik ispod plitkog humusa, varira u debljini od 0,20—0,80 m, crn je od truleži i paljevine s izrazitom primjesom lijepa od kuće. Bilo kakove tragove florisa nastambi, ognjišta i t. d. nije se, uz svo nastojanje, moglo ustanoviti, jer je vrlo vjerojatno drvena konstrukcija naselja — koju dokazuje množina nađenih željeznih čavala i lijepa od kuće — stradala požarnom katastrofom, a što je požar poštedito, uništio je mokar teren, odnosno vrsta ilovače, koja izjeda drvo. Po nijansama boje kulturnog sloja nije se također moglo ništa ustanoviti, jer je cijeli sloj izrazito crno-mrke boje. Mora se, nažalost, istaknuti,

R É S U M É

L'auteur s'occupe tout d'abord du sens et du concept du mot slave »gradište« *etc. au point de vue archéologique. Il s'agit d'enceintes (burgwalls ou camps fortifiés), soit préhistoriques soit médiévales, construites soit sur les hauteurs soit en plaine, souvent près de l'eau ou dans des marécages. Ce sont des enceintes très typiques pour les Slaves du haut moyen-âge. Leur fortification est en général de terre battue liée de bois et quelques fois de pierre. Leur forme varie et est souvent ronde, ovale et parfois à plusieurs coins. Toutes ces fortifications sont de dimensions différentes. L'auteur propose le terme »gradina« *pour les enceintes préhistoriques et le terme »gradište« *pour les enceintes médiévales, et donne les explications nécessaires.***

Etant donné que les gradišta en Yougoslavie sont presque inexplorés l'auteur donne des exemples authentiques des sources historiques qui ont trait aux gradišta des Slaves en général et des Croates en particulier; ainsi les Annales d'Einhard parlent des enceintes croates au IX-ème siècle.

Comme on a beaucoup exploré les gradišta dans les autres pays slaves, on donne ici une brève revue bibliographique à ce sujet en Tchécoslovaquie, Pologne, en URSS et en Allemagne. L'auteur explique brièvement la chronologie du haut moyen-âge en Europe centrale (d'après Eisner) en regardant les gradišta et la céramique slave. Il parle ensuite des enceintes préhistoriques enregistrées en Yougoslavie et souligne l'importance des enceintes médiévales encore moins explorées que les préhistoriques et propose une inventarisation systématique des uns et des autres.

Le Musée archéologique de Zagreb a fait en automne 1948 des sondages dans un gradište inconnu près du village Sv. Petar, situé dans la vallée de la Drave. Ce gradište est placé dans un méandre de l'ancien lit du fleuve Bednja, C'est une enceinte du type marécageux, de forme ronde irrégulière, le centre est une élévation entourée d'une fosse et d'un rempart interrompu. Par les sondages on a découvert des fragments de céramique slave à peu près du XI-ème au XIII-ème siècle (d'après la chronologie d'Eisner), puis des fragments de pierre provenant d'une construction, puis un morceau de dé romain etc. L'auteur donne des indications et des détails historiques qui aideraient à dater ce gradište

da je naselje bilo, prema nizu indicija, devastirano. Od iskapanog kulturnog materijala, koji je vrlo obilan, osim mnoštva rbrina keramike i lijepa od kuće, te nešto rimskih opeka i netesanog kamena, nađeno je u velikom broju kovanih željeznih čavala i klamfa, te tri željezne masivne brave (jedna s ključem), željezni lokot, željezne šarke i okovi s vrata, bojna sjekira, vršak koplja, brojni željezni vršci strelica i sulica raznih tipova, potkova, fragment konjskih žvala, razni željezni alat i okovi, brončani utezi i ostruga, nešto rano-srednjovjekovnog jednostavnog nakita, te još neki metalni predmeti neodređene funkcije, fragmenat stakla, koštana igla, veliki broj svodnih posuda od pečene gline raznog oblika, nadalje je zastupana i dosad poznata slavenska gradišna keramika i t. d. Iskapani materijal je srednjovjekovnog i kasnoant.knog obilježja. Svaki iskapani predmet stavljen je u papirnatu vrećicu s oznakom signature bloka, kvadranta i dubine. Tragova ljudskih kostiju nema, a životinjskih po koji fragment. Na centralnom uzvišenju crtani su profili duž glavne osi i one njoj okomite. Situacija terena prije iskapanja, kao i čitav glavni tok radova snimali su se fotografski. Gusta šuma onemogućila je fotografsko snimanje s aviona.

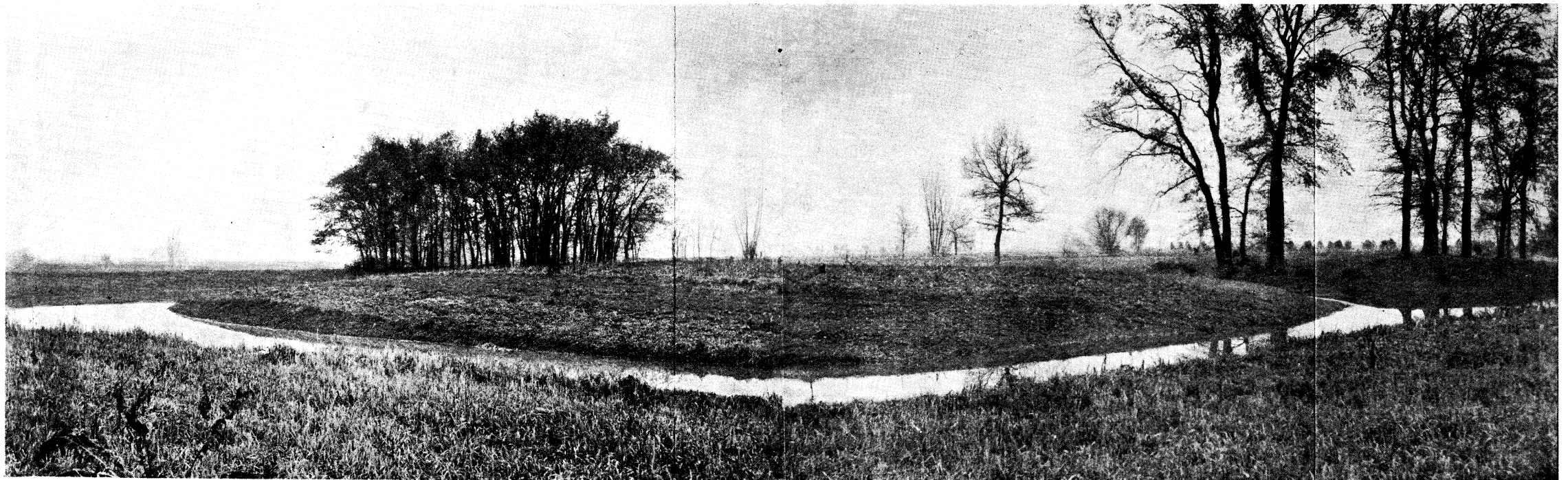
Iskapani kulturni materijal prevezen je u cijelosti u Zagreb, gdje će biti u Arheološkom muzeju čišćen, prepariran, restauriran, fotografiran, te znanstveno proučen i priređen za publikaciju u okviru izvještaja o iskapanju. Jedan dio tog materijala dobit će naknadno Gradski muzej u Slav. Brodu. Z. V.

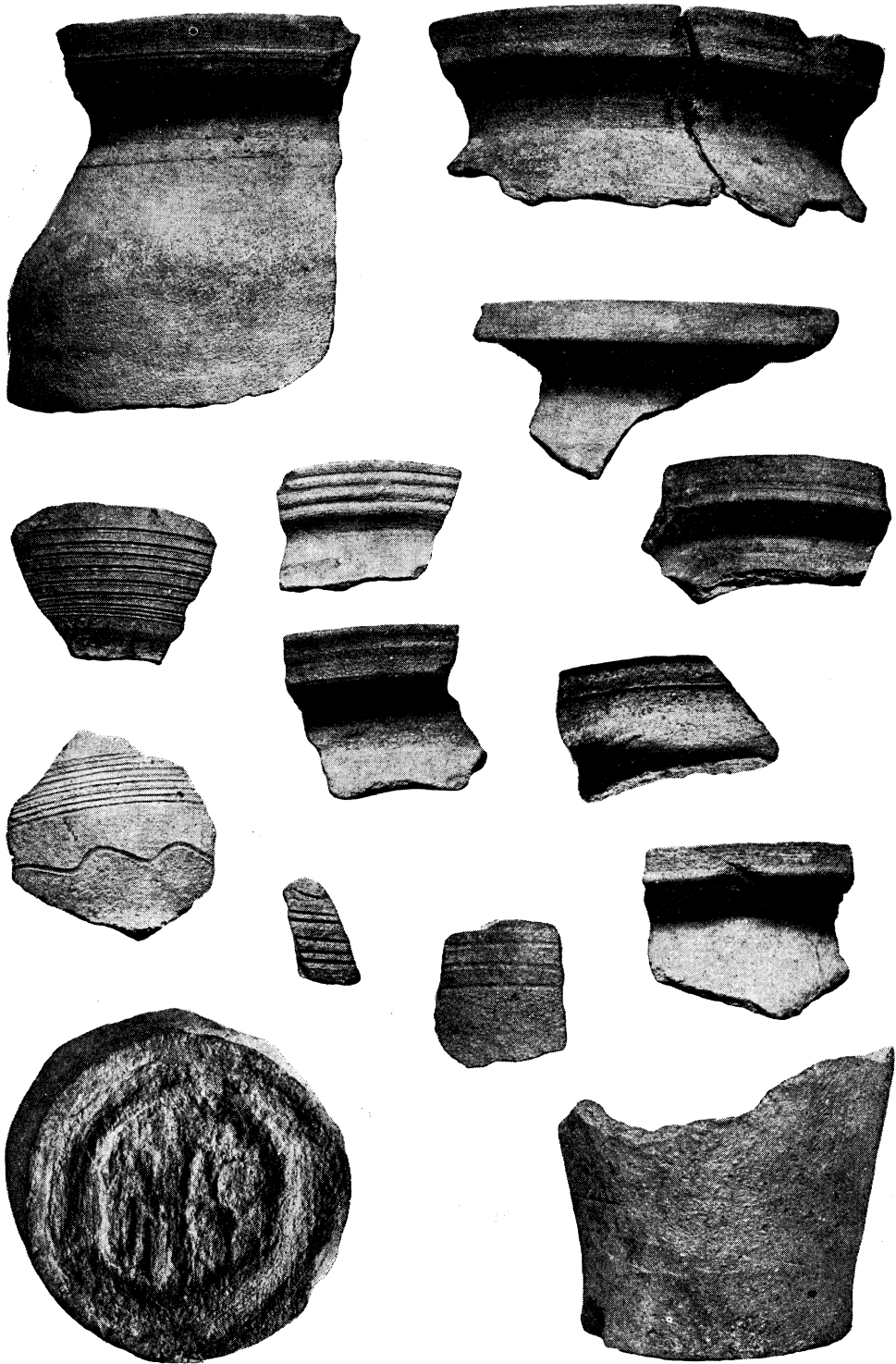
et qui pourrait être en rapport avec la nécropole du XI-ème siècle à Veliki Bukovec, placée dans le voisinage. L'auteur parle aussi d'une localité préhistorique découverte alors et située aux environs du gradište, tout près du village Sv. Petar. A la fin, l'auteur souligne que seules, des fouilles systématiques pourraient éclaircir ces questions.

Dans une note ajoutée, on parle des fouilles systématiques que le Musée archéologique de Zagreb a fait dans l'été 1949 sur le gradište situé dans la forêt Mrsunjski lug près de Slav. Brod à cause de la protection des monuments archéologiques.

Avionski snimak terena, na kojemu se nalazi gradište kod Sv. Petra u Podravini (foto J.A.)

Fragmenti slavenske gradišne keramike i oštećeni čup sa znakom na dnu,
 nađeni pri sondiranju gradišta kod Sv. Petra u Podravini

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA II

1 9 4 9

BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

I Z D A J E

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

Z A G R E B

Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske

Za nakladnika Dr. *Edo Musić*

Naklada 3.500 primjeraka

26 štampanih araka

Tiskanje dovršeno 8. I. 1950

u tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske

Zagreb, Frankopanska 26

45137